

PSALMODIKON – et dansk musikpædagogisk eksperiment

Kirsten Ostenfeld

Introduktion

Nedenstående redegørelse for strygeinstrumentet psalmodikons brug i Danmark bygger på resultaterne af de undersøgelser, som jeg har foretaget i forbindelse med udarbejdelsen af min specialeopgave i musikvidenkab¹).

Psalmodikon er en nordisk strygecitertype, hvis egentlige blomstringsperiode har været ca. 1840-60. Dets primære formål var at tjene til indstudering og ledsagelse af koraler og enkle sange, og instrumentet har sin baggrund i det forfald, der prægede navnlig de protestantiske landes kirkemusik i tiden op imod og efter år 1800.

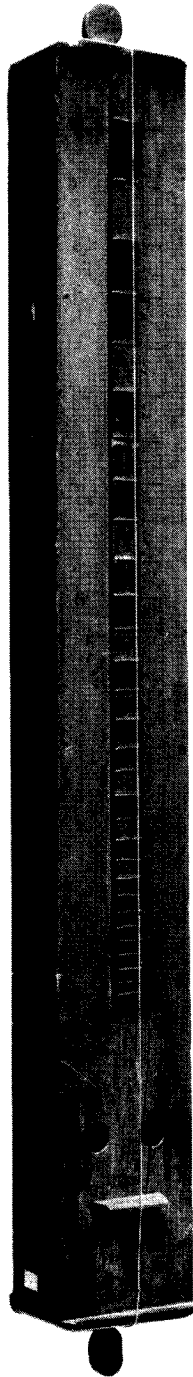
I sin oprindelige – og enkleste – form består psalmodikon af en rektangulær kasse af træ, over hvis dæk der er spændt en streng. Dækket kan være fladt eller hvælvet og er normalt forsynet med et eller flere lyd huller samt stol og sadel. Strengen, der i reglen er af tarm, er fæstnet i lydlegemets ene endestykke med en lille krog og stemmes ved det modsatte endestykke med en stemmeskrue. Gribebrættet er oftest midtstillet og inddelt i ca. 30 kromatiske trin ved hjælp af tværgående metalbånd eller ved trappetrinsformede nedskæringer; for at lette spillet for menigmand er skalaen anført i cifre og/eller i bogstaver på dæk eller gribebræt, og tilsvarende spilles der efter melodibøger i ciffernotation.

Meget hurtigt blev psalmodikon genstand for stadige og mangfoldige variationer både i form og bestrengning. Instrumentet optræder følgelig i talrige udformninger fra den enkle kasseform til sammensat lydlegeme med selvstændig hals. Man finder således psalmodika med tilspidset korpus – ofte med et indsnit i den bredeste ende af hensyn til bueføringen –, i aflang trekantform, flaskeform eller cello- og trumscheitlignende facon. Bestrengningen varierer fra en enkelt melodistreng til flere, med eller uden forstærkende akkompagnementsstrengene.

Psalmodikon blev anvendt til ledsagelse af salmesangen i kirker, hvor et orgel ikke fandtes, og har desuden tjent som et hjælpemiddel i skolernes sangunder-

Psalmodikon.
Musikhistorisk Museum:
Claudius' Samling nr. 343.
Mål i cm: 98,5 x 12,6 x 7,2.

Foto: Ole Woldbye.

visning. Instrumentet er først og fremmest et skandinavisk fænomen; det har især været udbredt og yndet i Sverige, hvor det i forbindelse med det forrige århundredes religiøse vækkelsesbevægelser fik sin store mission som hus- og andagtsinstrument, indtil det fra o. 1870 gradvist fortrængtes af orgelharmeniet. Den store banebryder for psalmodikon i Sverige var upplandspræsten Johannes Dillner, der fra 1830 rejste rundt hos befolkningen med psalmodikon og indstuderede salmemelodier én- og flerstemmigt efter cifre.

Også i Norge har psalmodikon haft en vis udbredelse. Dets store foregangsmand var her musikpædagogen Lars Roverud, der omtrent på samme tid som Dillner rejste rundt i sit hjemland og gav undervisning i ciffersang og spil på psalmodikon, støttet af bevillinger fra Oplysningsvæsenets Undervisningsfond, fra 1841 med statsstøtte.

Udover Skandinavien har man kunnet spore psalmodikon til Karelien, Estland og Letland. I Centraleuropa har der omkring midten af det forrige århundrede været udbredt en strygecitertype, den såkaldte ungarske strygeciter, som er beslægtet med psalmodikon ved sit midtstillede, i cifre inddelte gribebræt og sin kromatiske skala.

Psalmodikons proveniens har hidtil været uopklaret. Den traditionelt antagne teori er, at instrumentet er af svensk herkomst, opfundet i året 1829 af den førnævnte præst Johannes Dillner; en sådan opfattelse kommer til udtryk i en række opslagsværker og instrumentafhandlinger helt op til den nye udgave af Sohlmans Musiklexikon (artiklen om Johannes Dillner). For en snes år siden gjorde nordmanden Leif Løchen imidlertid nogle bemærkelsesværdige opdagelser vedrørende psalmodikons proveniens, hvorom han skriver i to artikler i Norsk Folkemuseums årbog "By og Bygd". Den første²) omhandler den ovenfor omtalte musikpædagog Lars Roverud og dennes virke som "ildsjæl" for udbredelsen af psalmodikon i Norge. Leif Løchen citerer bl.a. en tale, som Roverud holdt i Kristiania den 9. november 1827, hvori denne beretter om et instrument, der "har gjort Epoke i Dannemarks Sangvæsen". Dette instrument er "det ældgamle Instrument Eenstrængerer, hvilket, som bekjendt, aldrig har været brugt uden som Redskab hos Instrumentmageren, men som, med nogen Modefication, og under Navn af Psalmodicon, nu med saa overordentlig Held benyttes ved Sangunderviisningen".

Det bemærkelsesværdige i det anførte citat består ikke alene i, at det tidsmæssigt går et par år forud for psalmodikons formodede opfindelse i 1829; af ikke mindre interesse er omtalen af det faktum, at man har anvendt psalmodikon i Danmark – og dette imod hidtidig forventning, idet der ikke kendes til nogen overlevering af psalmodika af dansk proveniens.

Leif Løchen arbejder selv videre med forhistorien til det danske psalmodikon og når via en artikel fra 1823 i et dansk tidsskrift, "Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere", frem til at kunne indkredse psalmodikons oprindelse

til året 1823, til en sangkomité under Det Pædagogiske Selskab i København³).

Man har dog tilsyneladende ikke været opmærksom på Leif Løchens opdagelser udenfor Norge, idet som nævnt selv de nyeste værker fortsat omtaler psalmodikon som et instrument, konstrueret af præsten Johannes Dillner. Baggrunden for min beskæftigelse med psalmodikon er derfor, med udgangspunkt i Leif Løchens artikler, at søge at trænge nærmere ind på instrumentets danske forhistorie og baggrunden for dets opståen.

Psalmodikons opståen og brug i Danmark

Den omtalte artikel fra "Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere"⁴) er øjensynligt et af de ældste skriftlige vidnesbyrd om psalmodikon, der her præsenteres som et nyopfundet instrument. Samme artikel fortæller dog intet om, hvem dets skaber er, ligeså lidt som forfatteren har navngivet sig. Det nærmeste, der afsløres om psalmodikons oprindelse er, at det er "et, ved Comiteens Sammenkomster foranlediget Instrument"; herved har Leif Løchen konkluderet, at "det blir derfor innen denne forsamling man sannsynligvis vil finne skaperen av dette simple, men likevel så betydningsfulle musikkinstrumentet".

Dog nævner journalisten Claudius Rosenhoff i sin pjece om strygeinstrumentet cantochord⁵), — en kilde, som Løchen anfører i en note uden dog at have hæftet sig tilstrækkeligt ved de oplysninger, som den rummer —, at cantochordet tildels er "de Gamles 'Monochord', eller det af J.W. Bruun i Aaret 1823 her indførte 'Psalmodikon'".

En nærmere undersøgelse omkring Det Pædagogiske Selskabs oprindelse og virke og navnlig omkring dets sangkomité vil derfor være relevant som udgangspunkt for at trænge dybere ind på psalmodikons forhistorie; ligeledes kan det være af interesse at koncentrere en undersøgelse om nævnte J.W. Bruun, og om hvorvidt denne har haft nogen tilknytning til Det Pædagogiske Selskab.

Det Pædagogiske Selskab er et produkt af oplysningstiden med dens stærke interesse for pædagogik og dens trang til at danne foreninger og klubber. Selskabet er oprettet i 1820; dets stiftere var nogle entusiastiske skolemænd, der var grebet af oplysningstidens ideer, og hvis forbillede var det foregående århundredes idealer, som de kommer til udtryk hos bl.a. filosofen Jean-Jacques Rousseau og den tyske pædagog Johan Bernhard Basedow.

Den egentlige forudsætning for selskabets oprettelse har utvivlsomt været skoleloven af 1814, der var led i den række humane reformer, som blev til i tiden op imod det 19. århundrede. Skoleloven var resultatet af "den Store Skolekommission", der var blevet nedsat i 1789 med det formål at forbedre hele skolevæsenet, som befandt sig i en sørgelig tilstand; den bragte en række omfattende reformer for almueskolerne i hele landet og indførelse af undervisningspligt.

En forbedring af læreruddannelsen var en nødvendig forudsætning for lovens gennemførelse, og i årene efter kommissionens nedsættelse blev der oprettet en række seminarier rundt om i landet. Med skoleloven indførtes lærereksamen, og lærerkorpset, der ellers bestod af bønder, husmænd eller afdankede soldater, fik hermed for første gang følelsen af at tilhøre en samlet stand med en dermed følgende lyst til at drøfte pædagogiske problemer indbyrdes og til at udveksle erfaringer.

Det varede imidlertid adskillige år, før resultaterne af skoleloven blev mærkbare. Forholdene var som følge af fattigdommen og de utrygge kår efter krigen i 1807 langt mindre gunstige end i den opgangsperiode, da reformbevægelsen var blevet til. Dertil kom, at interessen for skolevæsenet i mellemtiden var kølnet stærkt, idet forventningerne til oplysningstidens forbedrede opdragelse langtfra var blevet indfrie. I Det Pædagogiske Selskabs oprettelsesår 1820 var skolegangen endnu meget ustadig trods indførelsen af undervisningspligt og antallet af skoleløse børn betydeligt. Skolerne led i stort omfang af pladsmangel, og man var fortsat nødt til i fuldt omfang at opretholde undervisningen på aftenskolerne, hvis opståen efter bombardementet 1807 oprindeligt kun var tænkt som en midlertidig løsning på skolernes pladsproblem. Antallet af seminarieuddannede lærere var endnu forsvindende lille, og det varede mange år — helt til langt op i 1880'erne — inden der var uddannede lærere på alle landets folkeskoler.

Det direkte forbillede for Det Pædagogiske Selskab var et lignende selskab i Paris⁶), hvis love, komiteer og embedsmandsrangordning oprindeligt dannede grundlaget også for det danske selskab, selvom det i starten kun talte ti medlemmer. Virksomheden blev fastlagt i et omfattende arbejdsprogram på ti punkter, der dog efter kort tid måtte simplificeres kraftigt, da man havde sat målene for højt og ikke afpasset dem efter de noget mindre københavnske forhold.

Formålet skulle bl.a. være at udveksle erfaringer indbyrdes, udgive skrifter og revidere skolebøger, idet man ønskede at tilvejebringe mønsterlæreboøger for hele landet.

Udgivelsen af skrifter blev betragtet som en overordentlig vigtig side af selskabets arbejde, da det først og fremmest var herigennem, at man kunne bringe de resultater, man nåede, videre ud til omverdenen, så at de kunne komme hele den danske almueskole og endda hele befolkningen tilgode. ”Maanedstidende . . .” var det skrift, hvor man skulle offentliggøre selskabets egentlige arbejder i skolefagene⁷).

Med det ovennævnte formål at skaffe mønsterlæreboøger for hele landet og for at skabe en ensartet, metodisk undervisning nedsatte selskabet et antal komiteer til at fremme de forskellige skolediscipliner. Hver komité skulle bestå af fem medlemmer og føre sin egen protokol. Den oprindelige tanke var,

at der efterhånden skulle oprettes komiteer for et ubestemt antal skolefag, men kun fire blev en realitet: en aritmetik-, en kalligraf-, en geografi- og en sangkomité.

Heraf var Komiteen for Sangens Udbredelse, kaldet "sangkomiteen", den yngste. Den blev oprettet i 1822 og var den eneste af Det Pædagogiske Selskabs komiteer, der for alvor vakte opmærksomhed udenfor selskabets egen snævre kreds⁸). De mest aktive medlemmer var skolelærer J.W. Bruun, sanglærer J.A. Bramsen, der var komiteens formand 1823-27, og komponisten og musikpædagogen H.O.C. Zinck.

Komiteens formål var, som det dels fremgår af navnet, at udbrede og fremme skolesangen, hvilken man anså som en nyttig genvej til at nå det egentlige mål, et godt samfund.

Sangkomiteen gik ind til en meget vanskelig opgave. Stod det ringe til med skolernes undervisning som helhed, så det på ingen måde bedre ud med sang som isoleret fag betragtet. I Danmark hørtes der, som også fra Sverige og Norge, om sangens forfald både i og udenfor skolen. Man søgte at rette på dette forhold ved at indføre sang og instrumentalspil som obligatoriske fag på seminarierne, efterhånden som disse oprettedes, og med skoleloven af 1814 blev der påbudt sangundervisning i alle skoler. For at gøre undervisningen mest mulig effektiv tyede man i sangkomiteen til to metoder: til sang efter cifre og til den såkaldte indbyrdes undervisning.

Ciffersangen, således som den fandtes i Skandinavien, stammer i sin grundform fra et system, udarbejdet af J.J. Rousseau. Rousseau gik ivrigt ind for at notere musik i cifre, som har den fordel i forvejen at være kendt af alle; samtidig var de nemmere og langt billigere at trykke end noder, der på den tid var særdeles kostbare at prente. I sit "Projet concernant de nouveaux signes pour la musique" (1743) gør Rousseau rede for et forslag til en ciffertoneskift, og det er denne, der via Tyskland, hvor den var fremme i vekslende udformninger, nåede til Danmark kort efter år 1800 og siden videre til de øvrige skandinaviske lande⁹).

I begyndelsen anvendtes ciffertonesystemet dog kun yderst sporadisk, og det var først efter oprettelsen af Det Pædagogiske Selskabs sangkomité, at der kom rigtig fart i bestræbelserne for at indføre ciffersangen herhjemme. I spidsen for arbejdet stod ovennævnte skolelærere J.A. Bramsen og J.W. Bruun. En energisk forkæmper var også organisten Frederik Kretschmer, et af sangkomiteens medlemmer, der i begyndelsen af 1820'erne oplæste en afhandling i Det Pædagogiske Selskab om cifre som tonetegn¹⁰). Her beklager Kretschmer den ringe plads, som sangen tildeles på skoleskemaet med maksimalt én til to ugentlige timer, hvilket han finder utilstrækkeligt til at nå blot "en Grad af Middelmaadighed endog ved en god Methode". Ved at bruge cifre i stedet for noder vil man imidlertid kunne spare megen tid og møje, og undervis-

ningen bliver ”baade simplere og behageligere for Læreren og Eleverne”.

Ciffertoneskriften kom til at spille en væsentlig rolle ved de syngøvelser, som Det Pædagogiske Selskabs sangkomité afholdt fra 1823 og nogle år frem (se herom senere); man betragtede den som en effektiv og nødvendig genvej til at lære noder og dermed til at ophjælpe skolesangen, og af samme grund anså man det som en hovedopgave at virke for dens udbredelse.

I disse år begyndte man også at udgive melodibøger i ciffernotation. Den første, Bramsens ”Danske og tydske Sange . . . bestemt for begge Kjøen”, udkom i 1822. Herefter fulgte indtil midten af 1830’erne en række udgivelser, hvoraf J.A. Bramsen og J.W. Bruun tegner sig for hovedparten. (Se fortegnelsen over melodibøger i cifre bagest i denne artikel).

Til brug ved indlæringen af sang efter cifre fandt man den såkaldte indbyrdes undervisning en velegnet metode. Bell-Lancaster-metoden, som den også kaldtes efter dens respektive opfindere, var opstået o. 1800 og stammede fra England, hvorfra den hurtigt havde bredt sig over store dele af Europa. Børnene blev ved den indbyrdes undervisningsmetode inddraget som medhjælpere (”bihjælpere”) i undervisningen, idet de mere fremskredne elever under lærerens tilsyn skulle undervise og hjælpe de øvrige. Skoledirektionen i København øjnede snart den mulighed, som metoden rummede til både at skaffe skolegang for de mange skoleløse børn og til samtidigt at spare penge i undervisningen, idet man håbede, at antallet af lærere kunne reduceres. En enkelt lærer kunne ved anvendelse af den indbyrdes undervisning beskæftige et meget stort antal børn af alle aldre og på alle undervisningstrin på én gang; hundrede børn i samme klasse var således ikke usædvanligt.

Undervisningsmaterialet bestod hovedsageligt af tabeller, hængt op rundt omkring i lokalet, og foran hvilke eleverne var samlede i små afdelinger, hver med sin ”bihjælper”. Alle tabeller skulle gennemgås af alle elever i en bestemt rækkefølge og på en bestemt måde. Metoden havde et militært tilsnit; der skulle holdes stram disciplin, og læreren gav sine befalinger ved hjælp af en fløjte eller klokke, hvis signal alle skulle lyde.

Den indbyrdes undervisning, der kom til Danmark i 1818, blev i 1820’erne via en række regeringsbestemmelser næsten tvunget igennem i landets folkeskoler, hvor den var i brug til op i 1830’erne. Den havde en ivrig tilhænger og støtte i den soldaterglade monark Frederik VI, hvis højre hånd i dette spørgsmål var officeren, major Abrahamsson.

Metoden var naturligt et ofte diskuteret emne i Det Pædagogiske Selskab. Men udover hos nogle få svorne tilhængere fik den en kølig modtagelse blandt selskabets medlemmer. Heller ikke skoledirektionen var direkte begejstret for den¹¹⁾, men lod øjensynligt de pekuniære fordele være den afgørende årsag til dens indførelse. En væsentlig grund til den reservede holdning har sikkert været, at den indbyrdes undervisning var i dyb modstrid med

Rousseaus humanistiske tanker, som man i Det Pædagogiske Selskab som nævnt var gået så varmt ind for. Dertil har den antagelig også virket mekaniiserende og modvirket al selvstændig tænken hos eleverne.

Sangkomiteens arbejde med at udbrede cifre som tonesystem bestod i revision og udfærdigelse af syngetabeller til indbyrdes undervisning, i tilrettelæggelse og udgivelse af sang- og koralbøger i ciffernotation og i afholdelse af syngøvelser.

Sidstnævnte, som var en vigtig side af komiteens virke, blev som regel givet ugentligt af medlemmerne og var den egentlige årsag til, at sangkomiteen i forhold til selskabets øvrige komiteer fik, som Hans Kyrre skriver (s. 64), en egen karakter, hvormed den vakte opmærksomhed udenfor sin egen snævre medlemskreds. Her sang man både efter noder og cifre, og såvel én- som flerstemmigt. Øvelserne fik hurtigt en sådan succes, at ikke blot selskabets øvrige medlemmer sluttede sig til, men at man, bl.a. gennem dagspressen, indbød folk udefra til at deltage for på denne måde at samle endnu flere stemmer.

Syngøvelserne fik derfor hurtigt offentlig karakter. Der kom elever fra Sct. Petri tyske skole og seminarister fra Blågårds Seminarium, der sammen med den udvidede komité deltog i de selskabelige syngøvelser under den gamle professor Zincks taktstok. Sangkomiteen kunne følgelig prise sig af at sidde inde med mødereorden blandt selskabets komiteer. Da man arbejdede udelukkende i almenhedens og den gode sags tjeneste, blev undervisningen givet gratis.

Med det mål man i sangkomiteen havde sat sig, og som bestod i en højnelse af skolesangen, og de metoder, man havde taget i anvendelse for at nå det, dvs. ciffertonesystemet og indbyrdes undervisning, kan et instrument som psalmodikon her uden vanskelighed tænkes som et oplagt hjælpemiddel, idet det både er naturligt forbundet med ciffertonesystemet, på baggrund af hvilket det synes opstået, og samtidig må være egnet til brug i den indbyrdes undervisning. Dertil besidder psalmodikon egenskaber, der kunne imødekomme de krav, som situationen måtte stille til pris og tilgængelighed: i artiklen i "Maanedstidende . . ." omtales psalmodikon som et instrument, der er relativt billigt at anskaffe, idet det er "saa simpelt at forfærdige, at hver Snedker kan gjøre det efter, og dets Priis synke under 1 Rbdlr". Sammesteds fremhæves det endvidere om psalmodikon, at en begynder straks kan spille rent, og at endda den lærer, der selv ingen stemme har, eller "hvad der er værre, har intet Øre for Velklang, kan dog lære Andre, der have noget Anlæg . . . at syngte Choralerne rigtigt og reent". — Akkurat de samme egenskaber fremhæver Roverud og Dillner få år senere ved psalmodikon.

Leif Løchens formodning om, at skaberen af psalmodikon er at finde inden-

for denne lille gruppe af, som vi har set, idealistisk arbejdende skolelærere, bekræftes da også i sangkomiteens forhandlingsprotokol og siden hos Hans Kyrre (s. 64).

Det Pædagogiske Selskabs sangkomité afholdt iflg. forhandlingsprotokollen sit første møde den 29.4.1822. Mødereferaterne, der i reglen blev nedskrevet umiddelbart efter mødet og signeret af de tilstedeværende medlemmer af komiteen, nævner i hele dennes første eksistensår intet om psalmodikon. Til gengæld vidner de om de hyppigt afholdte syngøvelser, og det fremgår, at man har aflagt besøg på nogle af byens skoler for at instruere i ciffersang.

Mødereferatet fra den 17.6.1823 lyder imidlertid som følger: "Komitt. faar Underretning om Opfindelsen af et Instrument, som skulde være let at spille og let at anskaffe for Penge. Det er lykkedes at anvende Monochordet som Melodie-Instrument og Hr. Commerceraad Marstrand har efter min, Bruuns Idee indrettet et saadant, der bliver kaldt Psalmodicon, og som Komitt. har anvist som et muligt nyttigt Middel til Skole og Huussang, hvor ingen ellers kan spille de sædvanlige Instrumenter".

Den 17.6.1823 har psalmodikon således tilsyneladende været en realitet i nogen tid, da Sangkomiteen allerede har anvist det som et muligt nyttigt middel til skole og hussang. Det nærmeste, vi herigennem kan komme med dateringen af psalmodikons skabelse, må blive et sted i foråret eller forsommeren 1823, idet psalmodikon som nævnt i den citerede artikel fra "Maanedstidende . . ." præsenteres som et nyopfundet instrument¹²).

Psalmodikons skaber J.W. Bruun må uden tvivl være identisk med den af Claudius Rosenhoff omtalte person i pjecen om cantochordet. Jens Worm Bruun (1781-1836), der tilsyneladende har været en overordentlig geskæftig person, har udfoldet sit virke på mange områder. Vi kender ham allerede som et særdeles aktivt medlem af Det Pædagogiske Selskabs sangkomité. Derudover er han den egentlige initiativtager til oprettelsen af nævnte selskab. Før den tid beskæftigede han sig så forskelligartet som med teologiske studier ved Århus Universitet, løjtnant under krigen i 1801 og herefter huslærer i Jylland. I 1811 blev J.W. Bruun ansat som lærer ved de Mosaiske Friskoler i København og virkede siden som lærer ved en række forskellige institutioner, med sang som hovedfag dog først fra 1823. Nogen musikalsk uddannelse synes psalmodikons opfinder dog ikke at have haft.

J.W. Bruun var alsidigt begavet og lod sig let begejstre for en idé; han var til stadighed fyldt med planer og projekter af forskelligste art og besad et teknisk talent, hvorved han, som Hans Kyrre udtrykker det (s. 255), konstruerede det ene "anskuelsesapparat" efter det andet, både geografiske, astronomiske og musikalske. J.W. Bruun har produceret et stort antal skriftlige arbejder om vidt forskelligartede emner¹³), heriblandt en bog om "Den Lancasterske Skoleindretnings Historie", hvori han udtrykker sin begejstring for metoden. Bruun viser sig tillige at være den efterlyste forfatter til den

citerede artikel om psalmodikon i ”Maanedstidende . . .”¹⁴).

Ideen til psalmodikon synes dog ikke helt at være Bruuns egen, men derimod at stamme fra et tysk tidsskrift. I artiklen i ”Maanedstidende . . .” omtaler Bruun en samtidig og lignende opfindelse som psalmodikon: ”Af Hanoverisches Magazin December 1822 sees: at en Organist og Skolelærer Bade i det Mechlenborgske har omtrent paa samme Tid haft samme Idee. Hans Instrument er forskreven, og man vil da see om det har Fortrin eller Mangler for det Danske”.

Oplysningerne om det tyske instruments alder og udbredelse er dog usikre. Ved hjælp af en oversigt over ciffermelodibøger, som Bruun har sammenstillet og ladet trykke på omslaget af ”Skolepsalmer 2det Hefte” (Kbh. 1824), kan det dateres tilbage til senest 1820, idet man her som nr. 37 kan læse: ”Stutt-mund und Bade den hele mechlenborgske Choralbog i Spilleziffre til et Monochord, der er beskrevet fra eenstr. c til tostr. g med 1=12, at man kunde derved lære sig selv Choralerne. (Det kan kaldes: det tyske Psalmodicon. Det danske Psalmodicon er fuldkomnere baade som Instrument, og ihenseende til sin Beskrivning for Noder og Bramsenske Syngeziffre)”.

Noget tyder på, at Bades psalmodikon ikke har opnået nogen udbredelse i Tyskland; i det mindste bemærker det norske psalmodikons foregangsmand Lars Roverud i den i introduktionen nævnte tale i Christiania 1827¹⁵), at ”besynderligt er det, at, uagtet en Skolelærer i det Mechlenborgske har, i han-overske Magazin for December 1822, givet Idee til et lignende Instrument, det dog ei findes indført i Tyskland”.

Bruun, der med stor opmærksomhed fulgte med i alt, hvad der skete indenfor den pædagogiske verden i såvel ind- som udland, har som nævnt antagelig fået ideen til sit psalmodikon fra det tyske tidsskrift, hvilket også forklarer Claudius Rosenhoffs formulering i ”Cantochord”: ”det af J.W. Bruun i Aaret 1823 her indførte Psalmodicon” (fremhævet her).

Første gang vi hører om psalmodikon efter bekendtgørelsen om dets opfindelse i ”Maanedstidende . . .” er i en kort notits d. 20.9. samme år i sangkomiteens forhandlingprotokol, der fungerer som en art dagbog for psalmodikon. Herigennem erfarer vi, at den københavnske skoledirektion, som i øvrigt hidtil havde forholdt sig afvisende overfor Det Pædagogiske Selskabs syngøvelser og ciffersang¹⁶), har ladet 15 psalmodika omsende til aftenskolerne sammen med 150 eksemplarer af den lille skolesalmebog¹⁷). Anledningen dertil er en anmodning, som J.W. Bruun d. 11.6.1823 har indsendt til skoledirektionen, og hvori han anbefaler psalmodikon som et hjælpemiddel i skolerens sangundervisning¹⁸). Af svarskrivelsen, dateret d. 19.9.1823¹⁸), fremgår bl.a. direktionens fordeling af salmebøger og instrumenter på de forskellige københavnske skoledistrikter:

Frue Menighed	15 salmebøger	2 instrumenter
Holmens	20	2
Helliggeisten	25	2
Trinitatis	50	5
Garnison	10	1
Frelsers	30	3
	150	15

Tilsyneladende opmuntret over det positive udfald har Bruun som sit næste skridt for at gøre psalmodikon kendt appelleret til landets øverste myndighed, idet han i begyndelsen af 1824 indsender psalmodikon sammen med sine to små hefter skolesalmer ("Skole-Psalmer". 1-2. hefte) til selveste det Højkongelige danske Kancelli "med underdanigst Begjæring, at dette høie Collegium vilde bidrage til at hele Landets Skolevæsen blev bekendt med disse Læremidler" (forhandlingsprotokollen d. 30.3.1824).

Det psalmodikon, som kancelliet har modtaget, er antagelig et eksemplar med nogle forbedringer, som også skoledirektionen i København iflg. forhandlingsprotokollen d. 2.12.1823 fik tilsendt; hvilke forbedringer, det drejer sig om, nævnes dog ikke.

Kancelliet forlangte imidlertid attester for instrumentets duelighed. Nogle sådanne blev tilvejebragt, udfærdiget af så kendte personer som musikdirektør Claus Schall, syngedirektør J. Siboni, forstanderen ved Det kgl. Opfostringshus Rasmus Borch og endelig af organisten Frederik Kretschmer. Attesterne, der alle er aftrykt bagest i "Maanedstidende . . ." 1823, bærer dog fra deres ophavsmænds side præg af at være en blot og bar konstatering af, at psalmodikon er i besiddelse af de nyttige og praktiske egenskaber, som Bruun har fremhævet, og går mere på ideen bag instrumentet end på det færdige resultat. De oftest fremhævede karakteristika er således, at psalmodikon er et ubekosteligt børneinstrument, let at betjene og let lært, som kan danne grundlag for videre beskæftigelse med musik.

Rasmus Borchs attest er dog interessant ved at indeholde konkrete oplysninger om, hvorledes psalmodikon har været brugt på Det kgl. Opfostringshus. Drengene har her selv forfærdiget deres instrumenter og dyrket sammenspil dermed ved at udføre koraler både to-, tre- og firstemmigt. Sanglærer ved Opfostringshuset i årene 1818-27 var i øvrigt ingen anden end J.W. Bruun¹⁹).

Hvilket resultat Bruuns henvendelse til kancelliet har givet, fremgår dog ikke af forhandlingsprotokollen. Men af Bruuns artikel i "Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn" (i det følgende benævnt "Kjøbenhavns Skilderie") d. 4.10.1825 om "regelret Choralsang" erfares det, at kancelliet i 1824 har modtaget 1000 eksemplarer af Bruuns to hefter skolesalmer til omdeling i samtlige pastorater i Danmark samt 16 psalmodika til seminarierne. I denne forbindelse skriver Bruun, at "det vil nu komme an paa, om Skolebestyrerne

selv ville benytte de Læremidler, der leveres dem gratis i Hænde, og det saadanne Læremidler, som gjøre Sangunderviisningen let, ja muelig for en umusicalsk Lærer. Lykkes det Forsøg, der anstilles med Sang efter indbyrdes Underviisning, i Landets Normalskole for denne Methode,²⁰⁾ da vil . . . vore Choralers regelrette Sang, hvilket vel er Hovedsagen, derved end mere befordres”.

Bruun nøjedes dog ikke med henvendelserne til de københavnske skolemynigheder og til kancelliet alene, men tog selv yderst aktivt del i bestræbelserne for at få psalmodikon gjort almindeligt kendt og udbredt. Først og fremmest spillede psalmodikon en fremtrædende rolle ved Bruuns syngøvelser.

Sangkomiteens syngøvelser blev som nævnt afholdt af dens medlemmer på skift, men som det gælder komiteens øvrige virke, har J.W. Bruun og J.A. Bramsen også her tilsyneladende været de mest aktive, og man træffer til stadighed på deres navne i forbindelse med omtaler af øvelserne i dagbladene ”Kjøbenhavns Skilderie” og ”Dagen”. Men mens psalmodikon har været en væsentlig faktor ved Bruuns syngekurser, har Bramsen efter al sandsynlighed undervist helt uafhængigt af noget instrument²¹⁾.

Tidens presse giver i øvrigt, suppleret med referaterne i sangkomiteens forhandlingsprotokol, et levende billede af syngekurserne. Der informeres her ikke alene om tid og sted for deres afholdelse, der gives tilmed ofte ret så fyldige beskrivelser af, hvorledes undervisningen har været tilrettelagt og gennemført. I ”Kjøbenhavns Skilderie” d. 25.10.1824 meddeler Bruun således under overskriften ”Psalmodicon. Choralang” en metodisk tilrettelagt plan for sin undervisning, hvor man lektion for lektion kan følge hans fremgangsmåde fra tilegnelsen af cifre som tonetegn til flerstemmigt spil på psalmodikon. For at give et indtryk deraf, skal beskrivelsen gengives her:

Sidste Gang offentlig gratis Anvisning til at spille Psalmodicon, og til at benytte den af den høie Direction for Kjøbenhavns Almue- og Borgerskolevæsen i alle Byens Sogne omdeelte trestemmige Choralbog i Ziffre. Onsdag den 26de i Hr. Secretair Gorms Institut, på Hjørnet af lille Kannikestræde og Skindergaden No. 19, kl. 2 $\frac{1}{2}$ — 3 $\frac{1}{2}$, og Lørdag den 29de i vor Frue Kirkeskole paa Hjørnet af Kristalgaden og Pederhvidtfeldtsstræde, Kl. 4 $\frac{1}{2}$ — 5 $\frac{1}{2}$. De Mødende øvedes i de første 3 Quarter i at behandle Instrumentet efter Bøgernes Angivelse. De smaa Foredrag, hvormed disse Øvelser efter Planen hvergang sluttedes, have været: 1ste og 2den Time: Hvorledes Ziffre gjøres ligesaa sandelige som Noder i Henseende til at vise Stigen og Falden paa Nodeliniesystemet, samt hvorledes en ny Melodie læres nogle faa Elever, ei blot gennem Øret, men saaledes, at de tænke ved Tonetegnene, og følge dem. — 3die og 4de Time: Hvorledes en Skolesangprotocol indrettes, saa at Læreren til hver Time kan see, hvad enhver Elev har øvet, hvad han kan og hvorledes hans

Høre-, Tale- og Synge-Evner efterhaanden udvikles. — 5te og 6te Time: Hvorledes flerstemmig Sang helst begyndes med de saakaldte Canonner og Exempler paa disse. Prøve på tostemmigt Spil paa Psalmodicon efter Hr. Hegers tostemmige Udgave af Skolepsalmer 1ste Hæfte. — 7de Time: Trestemmigt Spil paa Psalmodicon, efter den udgivne trestemmige Choralbogs Ziffre. Literatur i Ziffersang. — 8de og 9de Time ere bestemte til at vise, hvorledes man i en Skole, hvor Bestyreren selv ikke er musikalsk, kan overlade til Børnene at holde Morgen-Bønsang, naar de have først lært nogle faa Choraler, ved at give dem simple Midler i Hænde for ikke at begynde for lavt, eller for høit, saa at Sangen maatte standse, fordi den ikke kunde fuldføres som den var begyndt.

Karakteristisk for syngekurserne er, som det fremgår klart af ovenstående citat, deres rent pædagogiske sigte; i presseomtalerne hæfter man sig ved den omsorg, der iagttages for, at kurserne kan komme så mange som muligt til nytte. Gentagne gange kan man konstatere, at Bramsen og Bruun til de ledige pladser fortrinsvis ønsker at optage lærere og lærerinder, — personer, som selv underviser og på denne måde kan formidle deres erfaringer videre.

J.W. Bruuns øvrige arbejde for at udbrede psalmodikon og ciffersangen har omfattet rejser på Sjælland og besøg på københavnske skoler, hvorom det her anvendte kildemateriale dog kun rummer sparsomme oplysninger. Her har især rejserne antagelig kun haft en meget lille betydning. Dels har det at foretage rejser været en temmelig besværlig affære, datidens ringe udviklede transportmuligheder taget i betragtning, og dels har Bruun, som den øjensynlig eneste aktive i den henseende, været afhængig af sin lærergerning, hvorved tiden og mulighederne for at tage den nødvendige orlov dertil har været begrænsede. Bruuns relativt få rejser synes fortrinsvis at have fundet sted om sommeren, når han ikke var bundet af skolen.

En notits fra sangkomiteens forhandlingsprotokol, dateret oktober 1825, meddeler, at "i Sommer har Bruun besøgt flere Skolelærere og Præster i Omegnen. Han medbragte Psalmodicon og de smaae Skolesangshefter". Samme sommer har Bruun tillige været i Sorø, hvor "hørtes Eleverne paa Akademiet udføre flerstemmige Sange og spille flere Instrumenter", og i Ringsted, hvor hr. amtsprovst Mønster besluttede at "indføre Skolepsalmer 1ste Hefte med Melodier i Ziffre, samt købte 2 Psalmodiconer til Borgerskolen".

I forsommeren 1826 har Bruun givet undervisning på godset Holsteinsborg på Vestsjælland, hvor grev Holstein "har samlet sine 12 Skolelærere, Godsets Præster og Omegnens Lysthavende for paa sit Slot og i Skolerne at overvære Forelæsninger og Øvelser i Ziffersang og at kjende Psalmodikon[s] Brug, hvortil han har i ti Dage afhentet Hr. Bruun med tre Børn og een af Bramsens Discipler for at gjøre Hjælpertjeneste" (forhandlingsprotokollen d. 17.6.1826).

Bortset fra rejserne har Bruuns opsøgende virksomhed med instruktion i ciffersang og brugen af psalmodikon som antydnet været indskrænket til besøg på nogle københavnske skoler. I artiklen fra "Kjøbenhavns Skilderie" d. 25.10.1825, hvor Bruun gør rede for planen til sine syngøvelser, tilbyder han samtidigt at demonstrere psalmodikon på nogle pigeskoler, og som tilføjet er det med syngøvelserne, gøres også dette arbejde naturligvis gratis:

"I November og December Maaned skal jeg ligeledes uden Betaling møde i de Pigeskoler, der ikke bestyres af Mandslærere, hvilke have kunnet deeltage i de nu tilendebragte Anvisninger; men hvor man ønsker Underretning om den nemmeste Maade at benytte de dem tilsendte trestemmige Choralbøger, og det let lærte Instrument, Psalmodicon. Man behage at sende mig en Billet i min Bopæl, Nybørs No. 64, 2den Sidesal, og deri opgive nogle Timer, Dem beleilige, da vil jeg vel finde en eller anden af de opgivne beleilig for mig, og skal da med Fornøielse indfinde mig med mine Apparater".

Om det udbytte, Bruun har haft af sine anstrengelser, har vi allerede erfaret, at psalmodikon af skoledirektionen har været sendt ud til nogle skoler i København, og at også kancelliet har vist instrumentet interesse ved at udsende nogle eksemplarer til aftenskolerne.

I forhandlingsprotokollen for januar 1826 fortælles, at nogle teologiske kandidater, der havde fulgt Bruuns undervisning i oktober året før, "toge Anledning deraf til at anskaffe sig Psalmodicon, som de agte at udbrede i deres Embedskreds", og af "de Lærere der mødte bad Jensen i Garnisonens Sogn Bruun at sætte Sangen i Gang i hans Pige-Skole hvilket ogsaa skete ved Hjælp af Psalmodicon og nu holder han den selv vedlige".

Også fra andre dele af landet hørtes om anvendelsen af psalmodikon. Amtsprovst Mønster i Ringsted besluttede som omtalt at købe to psalmodika til byens borgerskole, og grev Holstein på Holsteinsborg har ladet Bruun hente for at holde foredrag om ciffersangmetoden og psalmodikon. Forhandlingsprotokollen d. 17.2.1825 meddeler, at Bruun indleverede en beretning til komiteen, som var blevet oplæst i selskabet "sidste Løverdags fra Hr. Skolelærer og Dannebrogsmænd i Thyland", og "hvori melder at man med Fornøielse gjør brug af Ziffersangen i Bønderskolerne, og at nu Snedker Mikkel Eriksen i Vestervig har gjort en Dusin Psalmodiconner".

Sommeren 1827 flytter Bruun til Århus på en kgl. udnævnelse til førstelærer ved Frue Sogns Borgerskole. Hermed ophører hans virke i Det Pædagogiske Selskabs sangkomité, og hans tilknytning til selskabet reduceres til at være korresponderende medlem. Bruun forblev i Århus til sin død i 1836, først knyttet til borgerskolen i Frue Sogn, siden til friskolen.

Også i Århus gav Bruun undervisning i ciffersang. Dette bekræftes af den

afskedsansøgning som formand for sangkomiteen, som J.A. Bramsen efter Bruuns afrejse indgav til Det Pædagogiske Selskab²²), og hvori Bramsen bl.a. skriver: "Min tro Medhjælper med denne Syngemaades Indførelse, nu, bemældte Hr. Lieutenant J.W. Bruun, nuværende første Lærer ved Frue Sogns Borger Skole i Aarhus, har glædet mig med den Efterretning, at han hver Torsdag-Aften, paa samme Tid som jeg, holder sine Syngeøvelser".

Om Bruun har anvendt psalmodikon ved sine syngeøvelser i Århus eller på anden måde søgt at indføre instrumentet, har ikke kunnet påvises²³) og må ikke anses for sandsynligt.

Men i en kort note i "Kjøbenhavns Skilderie" d. 31.8.1830 hedder det: "Hr. F.W. Bruun i Aarhus indbyder Musikkyndige og Yndere af Mekanik, til hos ham at tage i Øjesyn Tegningen til et nyt Instrument, som han har opfundet og agter at lade udarbejde under Navn af Psalmodicon-Klaveer".

Da "F.W. Bruun" givetvis er en trykfejl for "J.W. Bruun", kan vi heraf erfare, at Bruun ikke har opgivet at arbejde med selve den idé, der ligger til grund for psalmodikon, selv om han så tilsyneladende har lagt instrumentet selv på hylden. Tanken om at indrette andre instrumenter efter psalmodikons principper ved at beskrive dem med cifre havde Bruun allerede beskæftiget sig med, da han i 1823 præsenterede instrumentet i "Maanedstidende . . ."; her bringer han som afslutning på sin artikel et afsnit om, hvorledes man kan indrette hhv. en guitar, en citer, en violin og en cello til at være ligeså lette at spille på som psalmodikon. Det er derfor en nærliggende tanke, at det er den samme idé, Bruun nu søger overført på klaveret.

Sandsynligheden taler som anført for, at Bruun har indstillet sine forsøg på at udbrede psalmodikon efter forflyttelsen til Århus og måske allerede inden da, idet psalmodikon mod hidtidig sædvane ikke nævnes i "Dagen" og "Kjøbenhavns Skilderie" i de sidste artikler (fra hhv. d. 17.12.1825 og 23.9.1826), hvor Bruun tilbyder gratis undervisning i sang efter cifre og noder. Og med Bruun er alt videre arbejde med sagen øjensynligt gået i stå.

De øvrige medlemmer af sangkomiteen synes som antydnet ikke at have taget aktivt del i Bruuns bestræbelser for at udbrede psalmodikon. J.A. Bramsen, der efter alt at dømme havde et nært samarbejde med Bruun, har som nævnt sandsynligvis ikke selv anvendt psalmodikon eller noget andet instrument i sin undervisning. Heller ikke Zinck og organisten Frederik Kretschmer lader til at have haft noget med psalmodikon at gøre udover udfærdigelsen af de omtalte attester om instrumentets nyttige egenskaber²⁴).

Bruun må således have stået alene i sin sag for at udbrede psalmodikon herhjemme. Hans indsats i denne forbindelse må anses som et sidestykke til Roveruds i Norge og Dillners i Sverige, selvom den langtfra fik samme omfang og betydning, og J.W. Bruun kan måske derved betragtes som den "ildsjel" for psalmodikon i Danmark, som Leif Løchen efterlyser i sin artikel. Den mål-

bevidsthed og entusiasme, hvormed han påbegyndte arbejdet, har sikkert ikke været mindre end kollegernes; blot mistede Bruun åbenbart interessen allerede temmelig hurtigt.

Bruun forekommer imidlertid ikke alene at have været primus motor for psalmodikon herhjemme, men måske endog selve drivkraften bag Det Pædagogiske Selskabs sangkomité. En kendsgerning er det i alt fald, at Bramsen efter Bruuns afrejse søgte sin afsked som komiteens formand, og at optegnelserne i forhandlingsprotokollen efter den tid er ophørt. Komiteen er muligvis gået i opløsning ved denne lejlighed, eftersom vi herefter ikke hører mere til den.

Det benyttede kildemateriale til psalmodikon i Danmark har været — om ikke stort — så dog tilstrækkeligt til at give et omtrentligt billede af psalmodikons tilværelse her i landet: af, hvorledes instrumentet har været anvendt, hvilken indsats, der er blevet gjort for at udbrede det, og tildels også resultaterne deraf.

Psalmodikon har været tænkt og anvendt som et skoleinstrument, ganske som monokordet i middelalderen. Det skulle tjene som et hjælpemiddel til at højne og fremme sangen i skolerne og har i dette øjemed været anvendt til at indøve intervaller, indstudere melodier og til at ledsage sang.

Psalmodikon har tillige været dyrket ved sammenspil til at udføre koraler flerstemmigt, således som forstander Rasmus Borch beretter fra Det kongelige Opfostringshus, og som det tillige fremgår af Bruuns program for syngøvelserne med psalmodikon. I relation hertil kan det nævnes, at Bruun i sin "III., 3die. Trestemmige 3die Stemme" (Kbh., 1825) til Zincks koralsang giver en udførlig anvisning i, hvorledes man kan erstatte en manglende sangstemme med psalmodikon, f.eks. ved at synges én stemme og spille en anden.

Det samlede udbytte af Bruuns mission må dog som helhed have forekommet ham yderst ringe og utilfredsstillende; det har da også på længere sigt vist sig langt fra tilstrækkeligt til, at psalmodikon for alvor formåede at opnå den udbredelse og anerkendelse, som dets skaber i sin første begejstring sikkert havde set frem til. Med den knapt femårige levetid, som psalmodikon oplevede i Danmark mod en periode på ca. 40-50 år i Norge og Sverige, har det kun kunnet få en forholdsvis begrænset betydning, der næppe rækker længere end til at have været et pædagogisk eksperiment.

At psalmodikon ikke nåede at blive almindeligt kendt og udbredt herhjemme bekræftes delvist gennem den manglende overlevering af instrumenter af dansk oprindelse og af de relativt få skriftlige vidnesbyrd om dets eksistens her i landet. Det støttes tillige af det faktum, at psalmodikon ikke er medtaget i nogen ordbog over det danske rigssprog eller over sprogets almindeligst kendte ord i øvrigt²⁵), hvorimod det er registreret i tilsvarende svenske og norske ordbøger, endda også i de seneste udgaver af disse. Dog har psalmodi-

kon nået at komme med i den danske version af H.C. Kochs "Musikalsk Haand-Lexikon" (Kbh., 1826), udgivet af Loses Forlag, hvor også flere af Bruuns ciffermelodibøger udkom, og hvor psalmodikon bl.a. blev forhandlet.

Med Bruun gik som berørt bestræbelserne for at udbrede psalmodikon tilsyneladende i stå. I 1849 gjordes dog et nyt forsøg på at indføre instrumentet, denne gang under navn af cantochord og fremskyndet af den tidligere omtalte journalist Claudius Rosenhoff. Men også dette forsøg mislykkedes, og hermed lader det til, at psalmodikons periode i Danmark definitivt har været forbi.

I sin artikel i "Maanedstidende . . ." giver J.W. Bruun en detaljeret anvisning i, hvordan man selv kan bygge et psalmodikon, og hvorledes det betjenes; i mangel af primær overlevering af psalmodika af dansk proveniens må denne anvisning, som den nærmeste dertil, danne grundlaget for en beskrivelse af det danske psalmodikons form og indretning.

Bruuns psalmodikon består, således som det norske og det svenske psalmodikon, i henhold til nævnte beskrivelse af en rektangulær, åben kasse af gran eller fyr. Dets mål angives til at skulle være fra en alen til fem kvarter i længden, så langt, "at en Violinbue kan ligge deri", tre til fire tommer i bredden og en halvanden til to tommer i højden.

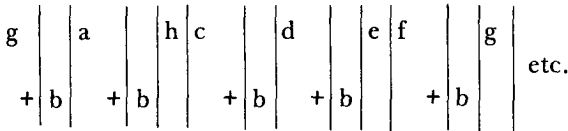
Instrumentet er forsynet med både dæk og bund, — i modsætning til nogle af de senere svenske psalmodika, hvor bunden fungerede som dæk. Da Bruun intet nævner om resonanshuller, må det antages, at det danske instrument har været foruden, som få år senere de tidlige svenske og norske psalmodika var det.

Bruuns psalmodikon har ikke selvstændig stol, idet det ene endestykke tjener både som støtte og fæste for strengen; det andet endestykke fungerer som sadel. I stolen og sadlen skal der være en fin ridse til strengen, der fastgøres til en kort stift i endestykket nedenfor sadlen og til en stemmeskrue i den modsatte ende. Som streng kan f.eks. bruges en klaverstreng.

Så vidt svarer det danske psalmodikon i store træk til, hvad vi kender fra det svenske og norske. Men hvor det skiller sig væsentligt ud derfra, er med hensyn til form og indretning af gribebrættet. Mens både det svenske og det norske psalmodikon er forsynet med et ophøjet gribebræt, hvorpå tonerne er afmærket ved hjælp af enten tværbånd eller trappetransformede nedskæringer, er det danske instruments gribebræt inddelt direkte på dækket med påmalede tværestreger til at angive inddelingerne. En selvstændig stol på dækket til at hæve strengen er da følgelig heller ikke nødvendig. Inddelingen direkte på sangbunden har dog den ulempe, at den spillende selv har måttet intonere sig frem til den helt rene tone.

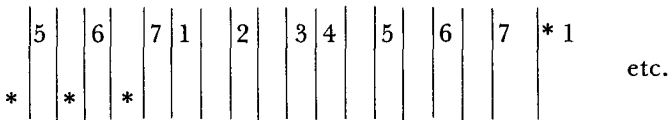
Tonenavnene angives på gribebrættet enten med "musikalske Bogstaver", hvorved enhver, der kender noder, vil kunne spille psalmodikon, eller med cifre, beregnet for dem, der ikke kender noder. — Til illustration af gribebrættets inddeling giver Bruun et eksempel på hver notationsmåde, idet han dog gør opmærksom på, at disse kun kan betragtes som vejledende.

Bogstavskalaen ser således ud:

Den diatoniske tonerække er, som det ses, placeret i øverste række, halvtonerne er angivet i den nederste med kryds til højre i felterne og be til venstre. Bruun anser det dog ikke for nødvendigt at afsætte kryds eller be, hvis man i forvejen kender betydningen deraf.

Ciffertoneskalaen svarer til bogstavskalaen, blot overført til cifre, og er helt identisk med den ciffertoneskala, som Bruun anvender i sine koralbøger;

Kryds og be gribes her "ved den ubeskrevne Linie" mellem de cifre, hvor forhøjelsen eller fordybelsen forekommer; stjernerne betegner, som det også er tilfældet i Bruuns koralbøger, oktaven hhv. over og under grundoktaven og må i denne betydning have været et karakteristikon for såvel Bruuns psalmodika som for hans koralbøger²⁶). — Bruun anbefaler at lade tonerækken begynde på underkvinten af hensyn til, hvor meget strengen kan tåle at spændes.

Det danske psalmodikon har eksisteret i fire størrelser: et diskant- og et alt-instrument, som er de ovenfor beskrevne, samt et tenor- og et basinstrument, der skulle måle to alen i længden og tilsvarende have en større bredde og højde. Diskant og alt betegner Bruun børneinstrumenter, mens tenor- og baspsalmodikon "er bedre til at lede Voxnes Sang, da dets Toner ere i samme Oktav, som disse synge".

Instrumentet er under spillet som det svenske og norske psalmodikon anbragt på et bord med stolen til højre og sadlen til venstre for musikeren, en position, som svarer til den konventionelle placering af gribebrætcitre. Det stryges normalt med bue, men kan iflg. Bruun også knipses.

Man afkorter strengen ved at lade en finger glide op og ned ad denne eller ved at flytte den samme finger fra tone til tone. En bedre fingersætning,

mener Bruun dog, vil være at lade den venstre hånds sidste fire fingre afløse hinanden i deres naturlige rækkefølge ligesom på klaveret og undgå tommelfingeren, der er ubekvem at bruge.

Bruun angiver psalmodikons toneomfang til fulde tre oktaver. ”Naar Instrumentets dybeste Tone er den laveste, Spilleren kan synge, saa har det paa een Streng alle dette Menneskes Toner, og alle hørlige høiere Toner – lige indtil Fugle- og Musepib”.

Skalaen er som nævnt kromatisk. Men ikke nok hermed; Bruuns psalmodikon kan gøre forskel på cis og des, hvorved oktaven får 21 halvtoner, ”ja de 9 Commata i hver store Secunde, 5 i en stor Halvtone og 4 i en lille, kunne betegnes i den dybere Octav, og derved faaer Octaven sine 55, af et musikalsk fiintdannet Øre skjelnelige Commata”.

Vanskelighederne ved at spille i andre tonearter end i instrumentets grundtoneart har Bruun omhyggeligt søgt at tage højde for. På et psalmodikon, hvor skalaen er beskrevet med bogstaver, spiller man blot efter noderne, og der ”agtes paa de faste Fortegn, ligesom paa et andet Instrument”. Er tonerækken derimod angivet i cifre opstår der et notationsproblem, som kan lettes ved at stemme strengen det påkrævede antal toner op eller ned. Dette medfører dog en række ”Uleiligheder”, som Bruun udførligt opsummerer, for dernæst at meddele: ”denne Mangel ved det forunderligen lette Psalmodicon . . . er afhjulpen ved et ligesaa forunderligen let Tillæg af et par firkantede Stokke, af samme Længde som Gribbrettet og $\frac{1}{4}$ Tomme tykke. De kaldes Transpositionsstokke”. Ved brugen af disse spiller man med ”lige Lethed i hvilkensomhelst Toneart efter de samme Inddelinger og de samme Tal . . . Endeligen kan man ved denne Stoks Hjælp ikke alene spille ethvert Stykke i den angivne Toneart; men, om man ønsker det, transponere det mere eller mindre”.

Til et psalmodikon hører tre firkantede stokke, der på alle sider er ind delt som gribebrættet. Den første omfatter tonearterne Cis/Des-D-Dis/Es-E, den anden F-Fis/Ges-Gis/As og den tredje A-Ais/B-H. Derved bliver der en overskydende side på den tredje stok, hvorpå Bruun foreslår at skrive en faldende molskala. (Se i øvrigt ill.).

Ved at forsyne instrumentet med f.eks. to ligestemte strenge i stedet for den normalt ene streng, eller med to til tre strenge af forskellig stemning, skal man iflg. Bruun kunne udføre flerstemmigt spil på et og samme psalmodikon. Bruun indrømmer dog, at ”dertil hører nogen Færdighed”. Der skal endog være mulighed for, ved at placere to eller tre strenge ved siden af den første, at skabe sig et psalmodikon, der kan spille en hvilkensomhelst af de fire stemmer, uden at instrumentet af den grund får den ”ubequemme lange Form, men kun er saa langt, at Buen kan ligge deri”. Et sådant instrument, mener Bruun, vil det være godt at forsyne med en stol inde midt på sangbunden eller med et ophøjet gribebræt, så at strengene kan stryges hver for sig; det er dog ”just ikke fornødent”.

I betragtning af den korte periode, som psalmodikon har været fremme i Danmark, må det antages, at den rektangulære kasseform har været den eneste repræsenterede form her. Denne form havde også Claudius Rosenhoffs cantochord, der som nævnt er en modificeret udgave af monokordet og Bruuns psalmodikon. Kun har inddelingen været anderledes afsat og becifringen indrettet på en sådan måde, at man, ved nogen øvelse, kan "spille hvilket som helst almindeligt Tonestykke, uden Hensyn til Tonearten og uden Hjælp af de bruunske 'Transpositionsstokke', naar det, efter Anviisningen her, er omskrevet i Zifferskrift".

Om psalmodikons fremstillere i Danmark oplyser de skriftlige kilder ikke meget. Det er allerede nævnt, at en kommerceråd Marstrand har fremstillet det første psalmodikon efter J.W. Bruuns anvisning. Desuden meddeler Bruun i sin artikel i "Maanedstidende . . .", at "saadanne beskrevne Psalmodiconner" er "forfærdigede af Snedker Humlegaard på Nørregade No. 45".

Kommerceråd Marstrand viser sig at være identisk med den blandt danske instrumentkendere kendte Nicolai Jacob Marstrand, der i årene efter 1808 fabrikerede harper i København. Marstrand var en stor musikelsker og ivrig musikamatør; som Bruun var han alsidigt begavet og i besiddelse af et teknisk talent, hvormed han gjorde sig gældende som opfinder af en række mekaniske ting. Ved siden af det bageri, som han fra 1810 drev i Silkegade, opretholdt han et værksted for mekaniske ting og musikinstrumenter, og i 1817 opfandt han et nyt instrument, kaldet "harpinelle"²⁷⁾.

Af en kort notits bagest i J.W. Bruuns pjece "Anviisning til at bruge Taltegn istedetfor Noder" fremgår det, at Marstrand har forhandlet psalmodika, idet der her meddeles, at "et Instrument, Psalmodicon, der er saa let at spille, at det er lært i 1ste Time, faaes hos Hr. Commerceraad Marstrand i Silkegaden Nr. 45 for 1 til 3 Rbd.". En eventuel produktion af psalmodika hos Marstrand er det imidlertid ikke lykkedes at påvise²⁸⁾; det dementeres snarere indirekte af instrumentets opfinder, der i sin artikel i "Maanedstidende . . ." alene nævner snedker Hummelgaard²⁹⁾ som fremstiller af psalmodikon.

Heller ikke i nævnte Hummelgaards tilfælde har andre kilder end Bruun kunnet påvise nogen fremstilling af psalmodika, selvom en nærmere undersøgelse har ført til en bekræftelse af hans eksistens og virke³⁰⁾.

Udover Marstrand, Hummelgaard og den tidligere nævnte snedker Eriksen i Vestervig er der i kilderne ikke oplyst nogen konkrete navne på fremstillere af psalmodikon. Antagelig er de psalmodika, som er blevet bygget i Danmark, og som sikkert har været forsvindende lille i antal i sammenligning med de to øvrige skandinaviske lande, ligesom i nævnte hovedsageligt blevet fremstillet af anonyme snedkere rundt omkring, hvor instrumentet blev taget i brug — således som Hummelgaard eller Eriksen, — hvis der har været andre

psalmodikon-fremstillere end de allerede nævnte. Eller de udøvende har, ligeledes som i Norge og Sverige, selv bygget deres psalmodikon, således som det var tilfældet på Det kgl. Opfostringshus. Bruuns artikel er i sig selv en anvisning i selv at bygge sig et psalmodikon, og en af grundtankerne bag dette instrument var netop, at det skulle kunne bygges af enhver.

Baggrunden for psalmodikons opståen og benyttelse har i Danmark været den samme som i Norge og Sverige: kirkesangens lave niveau, sangens forsmømmelse i skolerne og de musikalsk ukyndige musiklærere. Alligevel gik det, som vi har set, så helt anderledes her: mens psalmodikon i begge de øvrige skandinaviske lande opnåede stor udbredelse og en anvendelsesperiode på 40 til 50 år, kom det i Danmark som nævnt tilsyneladende kun sporadisk frem og oplevede knapt fem års levetid.

Der kan naturligvis have været mange og forskelligartede grunde hertil. En væsentlig forklaring kan allerede have ligget hos selve instrumentet. Det danske psalmodikon har som omtalt været et yderst primitivt instrument, der synes at have haft i alt fald en væsentlig mangel, idet én så vigtig faktor som gribetrættets indretning øjensynligt har været problematisk. Hvor det norske og det svenske psalmodikons gribetræt er ophøjet, har det danskes således været inddelt direkte på dækket. Den spillende har derfor selv måttet finde frem til den helt rene tone, hvilket kan have voldt vanskeligheder især for begynderen og den musikalsk uøvede, som instrumentet dog først og fremmest var beregnet for.

J.W. Bruun nævner ganske vist i sin artikel i "Maanedstidende . . ." de ophøjede inddelinger og det trappetrinsformede gribetræt som en mulig hjælp for begynderen til at finde frem til de rene toner, men fraråder samtidigt at bruge det, da det dels vil forhøje instrumentets pris og dels kræver en helt akkurat inddeling, som det kan være vanskeligt at forfærdige. Endelig begrundes Bruun sin afstandtagen med, at en lille fejl i inddelingen "gjør det umuligt at gribe reent; da derimod en Feil i Inddelingen paa glat Sangbund ikke skader længere, end til man har mærket hvori Feilen bestaaer".

Hvad der tillige kan have vanskeliggjort spillet på instrumentet, er den af Bruun nævnte mulighed for at inndele oktaven i 12 halvtoner eller "55, af et musikalsk fiintdannet Øre skjernelige, Commata". Dette har nok mere forvirret begreberne, end det har været udførligt i praksis. Bortset herfra kan man nok undre sig over formålet med en så fint inndelegelig oktav, når man tager psalmodikons opgave som udpræget skoleinstrument til at indstudere melodier i betragtning; instrumentet henvendte sig netop primært til mennesker, der ikke havde et sådant musikalsk fiintdannet øre.

Leif Løchen anser det i sin artikel fra 1960 da også for sandsynligt, at det danske psalmodikon på den måde blev betydelig mere krævende at spille, og at det fordrede lang tids øvelse at opnå et tilfredsstillende resultat; Løchen

henregner dette som en væsentlig årsag til, at instrumentet ikke opnåede den popularitet i Danmark, som man sikkert havde håbet.

Man må således gå ud fra, at psalmodikon er blevet en skuffelse, idet det sikkert langtfra har kunnet formå at indfri de mange forventninger, som man må have stillet til det, ikke mindst udfra Bruuns vidtløftige omtale af det i ”Maanedstidende . . .”; tværtimod strandede man på svært overkommelige intonationsmæssige vanskeligheder. Af samme grund har man måske derfor foretrukket andre instrumenter til indlæring og ledsagelse af melodier eller sunget helt uden ledsagelse af noget instrument, da man herved var frit stillet i fortolkningen af melodierne.

Psalmodikons øjensynlige mangler i intonationsmæssig henseende kan have været baggrunden for, at de øvrige medlemmer af Det Pædagogiske Selskabs sangkomité ikke selv har benyttet det i deres undervisning og fundet det umagen værd at arbejde for dets udbredelse. Heri kan desuden have ligget en årsag til, at Bruun ikke som Roverud opnåede støtte til at kunne rejse rundt i landet med sit instrument.

Samme mangler som Bruuns psalmodikon har også Claudius Rosenhoffs cantochord øjensynligt lidt af, idet inddelingen også her skal foretages direkte på dækket; Rosenhoff frarådede i øvrigt af samme grunde som Bruun at forsyne instrumentet med et ophøjet gribebræt.

Andre årsager til psalmodikons nederlag herhjemme kan have været, at instrumentets foregangsmand, J.W. Bruun, tilsyneladende manglede tilstrækkeligt med musikalske forudsætninger for at virke for sit instrument, forudsætninger, som hans kolleger Roverud og Dillner begge vides at have haft. Hans interesser skiftede desuden som nævnt meget hurtigt, og det kan ikke være nogen fjern tanke, at den interesse, som Bruun — i sin fordybelse i pædagogiske eksperimenter og metoder — nærede for psalmodikon, i højere grad angik det eksperiment, som dette instrument var genstand for, end det, som skulle være psalmodikons opgave, at bidrage til at højne sangen i skolerne. Og da eksperimentet ikke lykkedes, mistede Bruun også hurtigt interessen og iveren.

Muligvis har man fra befolkningens side heller ikke mødt psalmodikon med nogen synderlig velvilje — og dette af grunde, som kan bunde langt dybere end til instrumentets øjensynlige tekniske mangler alene. En negativ indstilling kan have hængt sammen med den modvilje, som man også lagde for dagen overfor rationalismens ensretning af sangen, således som den bl.a. kommer til udtryk i den ”stive” koral, der fra slutningen af det foregående århundrede havde vundet mere og mere frem. Denne ensretning virkede kvælende på den mange steder anvendte — og ofte traditionsbundne — praksis at udføre melodierne individuelt og mere eller mindre ornamenteret. Tilsvarende ideer er det,

der rendyrkes med psalmodikon og med ciffersangen, der er direkte produkter af den rationalistiske musikopfattelse. I omtalerne af sine syngeøvelser i dagbladene bruger Bruun således flere gange udtrykket ”regelret” koralsang, ved hvilken der lægges vægt på, at koralerne udføres rigtigt og rent, dvs. efter på forhånd fastlagte normer, således som de i Danmark ytrer sig i Zincks koralbog fra 1801. Hovedparten af de danske koralbøger i cifre er netop udsættelser efter Zinck.

Psalmodikon og ciffersangen er således udtryk for en mekanisk form for musikøvelse, hvor det udelukkende drejer sig om at trykke fingeren ned udfør det ciffer på gribebrættet, som er angivet i ”noderne”, og som ikke tolererer en friere rytmisk-melodisk udfoldelsesmåde. En sådan tankegang lå i øvrigt, som også den indbyrdes undervisningsmetode, fjernt fra Rousseaus ideer, som Det Pædagogiske Selskab og J.W. Bruun oprindeligt var gået så varmt ind for, og var tillige helt forskellig fra de senere grundtvigske ideer. Den københavnske skoledirektion har øjensynligt en tid været opmærksom på dette forhold, idet man udstedte et cirkulære, hvori der advaredes mod den kunstige sang i skolen, underforstået Det Pædagogiske Selskabs syngeøvelser³¹); kort tid efter har man dog alligevel købt nogle cifferkoralbøger sammen med enkelte psalmodika af J.W. Bruun til udsendelse på skolerne.

Når psalmodikon, trods dets båndlæggelse af de individuelle fortolkningsmuligheder, alligevel har opnået så stor en udbredelse i de to øvrige skandinaviske lande, må det hænge sammen med, at instrumentet her har været benyttet til andre formål end i Danmark, og i kraft af hvilke det har kunnet slå igennem.

I Danmark har psalmodikon været et decideret pædagogisk anliggende, som man indenfor Det Pædagogiske Selskabs sangkomités snævre virkeområde, hvor instrumentet har sin oprindelse, øjensynligt ikke primært har tiltænkt andre funktioner end af rent pædagogisk art. Det var blot en hastigt udtænkt løsning til at ophjælpe skolesangen, et instrument, som i form og indretning var tilpasset den uholdbare økonomiske situation og manglen på musikkundige lærere i skolerne.

I Norge og Sverige, hvor psalmodikon blev benyttet i skolerne til op i 1870'erne, har det som nævnt tillige tjent som hus- og andagtsinstrument til indstudering og ledsagelse af salmesang, anvendt i forbindelse med de religiøse vækkelsesbevægelser, som prægede det 19. århundrede; mange steder har psalmodikon desuden erstattet manglende orgler i kirkerne. Og det er som hus- og andagtsinstrument, at psalmodikon har haft sin store mission navnlig i Sverige, og i hvilken egenskab det enkelte steder er blevet holdt i live helt op til i dag.

Om psalmodikon har haft en lignende opgave herhjemme, er vanskeligt at konstatere; men med den korte levetid og den stærkt begrænsede udbre-

Melodi No. 90. O Fader! lad
din Godhed mig.

Psalme No. 341. Kjærlighed til os selv
og Næsten.

F. 3 | 5 4 | 3 2 | 1 2 | 3

O Fader! lad din Godhed mig

3 | *6 *7 | 1, 2:3 | 4 | 3

I Tanke sa: dig va: re.

At ligne og at takkes dig,

Det vilde du mig sa: re!

3 | 4 3 | 2 1 | *7 *6 | *5

O vee mig! om jeg umild var,

*5 | 2 3 | 4 3 | 2 2 | 1

Sej, som saa mild en Fader har.

Psalme No. 341.

Melodi No. 19, 66, 71, 90, 127.

Melodi No. 99, 111, 124 have ikke

Gjentagelse af de 2 første Linier.

Melodi No. (2, 3, 6, 17, 28, 79,
97, 117).

Melodi No. (69a, 69b).

(Urigtigen angives i Hr. Prof. Zincks
Choralbog Melodi No. 90 at være af sam-
me Versmaat, som Melodi No. 38 og
40, men i 1ste og 3die Linie har Melodi
No. 90 en Halvtact forliden, og i 2den og
4de Linie har Versene en Stavelse forliden).

Melodi No. 91. O Fryd! O
Held! han er, han er opstanden.

Psalme No. 166. 4de Vers. Jesu
Opstandelsen.

B. *5 | 1, 2 | 3 1 | *6 *7 |
*2 | *5 *7 | 1 *5 | *4 *4 |
*7 | *3 *4 | *5 *3 | *1 *2 |
*5 | *3 *2 | *1 *1 | *4 *2 |

Død! hvor er nu din Braud? jeg

(NB. ikke Færm for ved Enden af denne
første Linie.)

1 2 | 3 | 1
*6 *7 | 1b. *7 | *6
*3 *5 | *5 | *4
*6 *5 | *1 *1 | *4

skal ei gru: e;

3 | *6 *6 | 2 *5 | 1. 6 | *5

*5 | *4 *5 | *# | 3 | *6 *# | *5

*3 | *1 *1 | *2 *7 | *3, 2. 1 | *7

*1 | *4 *3 | *2, *3 *2 | *1 *2 | *5

Du tal: de mig! jeg er be: red.

*5 | 2 *6 | *7 *5 | 2 3 | 4 2 |
*2 | *2 *2 | *5 *2 | *5 *5 | *4 *5 |
*7 | *6 *6 | *2 *7 | *7 *1 | *2 *7 |
*7 | *# *# | *5 *5 | *4 *3 | *2 *5 |

I gjennem (Gravens) Mør: ske kan jeg

(NB. ikke Færm for ved Enden af denne første Linie.)

3 | 2
*5 | *5
*1 | *7
*1 | *5

flu: e

*5 | *6 *7 | 1 3 | 2 2 | 1

*5 | *4 *5 | *5 1 | 1. 7 | 1

*1 | *1 *2 | *3 *5 | *6, *5 *4 | *3

*3 | *4 *4 | *3 *3 | *4 *5 | *1

Frem, frem til Liv og Her: ligh: hed.
(Som Fremmet paa sittemmig Partitur
efter Hr. Andersen's Udgivning).

delse, som instrumentet opnåede her, har man næppe heller kunnet finde andre muligheder for dets anvendelse, før det allerede var glemt.

Paa Gribbrettet er fredeen		Durkafa i C	. . .	♯	a15		a16		a17		1		2		3		4		5
Transpositionsstokkene ere 4		Cis eller Des	. . .		1		a15		a16		a17		1		2		3		4
Tommeri-Quadrat og indeelte hver		D	. . .		a14		a15		a16		a17		1		2		3		4
paa alle 4 Sider ligesom Gribbret-		Dis eller Es	. . .		1		a13		a14		a15		a16		a17		1		2
tet paa Psalmodikon. Deres Be-		E	. . .		1		a13		a14		a15		a16		a17		1		2
skrivning igjennem en Octav bli-		F	. . .		a12		a13		a14		a15		a16		a17		1		2
ver da paa 3 Stokkes 11 Sider		Fis eller Ges	. . .		1		a1		a13		a14		a15		a16		a17		1
følgende:		G	. . .		a11		a12		a13		a14		a15		a16		a17		1
		Gis eller A	. . .		a17		a1		a2		a3		a4		a5		a6		a7
Der bliver altsaa en Side		A	. . .		1		a17		a1		a2		a3		a4		a5		a6
ledig, hvorpaa man kan skrive en		Ais eller B	. . .		a16		a17		a1		a2		a3		a4		a5		a6
fiende Melkafa, en faldende		H	. . .		1		a16		a17		a1		a2		a3		a4		a5
Melkafa, og denne, som kan synges			. . .		1		2		3		4		5		6		7		1
eens op og ned			. . .		1		2		3		4		5		6		7		1

J.W. Bruuns transpositionsstokke for psalmodikon; indretning (Bruun, J.W.: "III, 3die. Trestemmige 2die Stemme" til en cifferoversættelse af R. Andersens trestemmige udsættelse af Zincks koralbog fra 1801.

Paradoksalt nok har da dette instrument, som dog er af dansk oprindelse, haft sin mission udelukkende udenfor landets grænser, idet det må tages for givet, at det er Bruuns psalmodikon, som er staminstrumentet til det norske og til det svenske psalmodikon; herhjemme har man næppe bemærket dets eksistens.

Psalmodikons betydning har i Norge og Sverige været den, at det i forening med ciffertoneskriften har kunnet bidrage til at genoprette eller forbedre sangen i skoler og kirker fra de efter sigende fortvivlede forhold, og det har uden tvivl også været et nyttigt redskab for menigmand, der gerne ville synge og lære sig nye melodier, men som følte sig hæmmet som følge af mangel på musikalske færdigheder. Men bortset fra det må psalmodikon, som det typiske produkt af rationalismen og som den rent fingermekaniske foreteelse, som dette instrument er, samtidigt også have udvirket en direkte skadelig indflydelse på den folkelige sang med dens uregelmæssigheder, som har ligget det så fjernt som vel muligt.

Her i Danmark nåede psalmodikon imidlertid ikke så langt som til hverken at gavne eller skade af nogen betydning; det blev kun et mislykket pædagogisk eksperiment. Meget hurtigt er psalmodikon blevet gemt og glemt og har, udover de relativt få sekundærkilder i form af nogle cifferkoralbøger og andre skriftlige kilder, der kan bevidne dets eksistens her for en ganske kort periode for et halvandet hundrede år siden, tilsyneladende ikke efterladt sig nogen spor.

Noter:

- 1) Ostenfeld, Kirsten. Psalmodikon i Danmark: dets tilkomst og anvendelse i musikpædagogisk sammenhæng. 1976. (Specialeopgave. Musikvidenskabeligt institut/Københavns Universitet).
- 2) Løchen, Leif. Kantor Lars Roverud og hans psalmodikon. — By og Bygd. Norsk Folkemuseums årbok. Oslo. 17. årg. 1958, s. 85–96.
- 3) Løchen, Leif. Mer om salmodikon. — By og Bygd. Oslo. 19. årg. 1960, s. 159–62.
- 4) Det Pædagogiske Selskabs Sangcommittees Arbejder til Skolesangens Fremme. — Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere. København. 3. årg. 1823, s. 93–123.
- 5) Rosenhoff, Claudius. Cantochoord. København, 1849.
- 6) Kyrre, Hans. Det Pædagogiske Selskab gennem hundrede Aar. København, 1920.
- 7) I henhold til: Forhandlingsprotokol for Komiteen for Sangens Udbredelse i Almue- og Borgerskoler. (Det Pædagogiske Selskabs arkiver. Landsarkivet for Sjælland. København).
- 8) Kyrre, Hans. Op. cit. s. 63.
- 9) Ostenfeld, Kirsten. Op. cit.
- 10) Ziffre, brugte som Tonetegn, et Hjælpe middel til Sangens Fremme i Borger- og Almueskoler. — aftrykt i: Maanedstidende for Skolelærere og Opdragere. København. 3. årg. 1823, s. 35–41.
- 11) Kyrre, Hans. s. 45.
- 12) Andre artikler i samme tidsskrift omtaler således ganske vist almueskolernes sangundervisning og ciffersangen, som psalmodikon er så nært forbundet med, men nævner dog ikke instrumentet selv.
- 13) Erslew, Thomas Hansen. Almindeligt Forfatterlexikon . . . 1814 til 1840. København, 1843–53.
- 14) Bibliotheca Danica. Supplement B, s. 466.
- 15) Tale. Holden i Christiania den 9de November 1827. (Trykt efter Roveruds manuskript).
- 16) Kyrre, Hans. s. 65.
- 17) Formentlig: Skole-Psalmer. 1. Hefte. København, 1822.
- 18) Skoledirektionens forhandlingsjournal nr. 225 (Stadsarkivet).
- 19) Høy, A.T. Det kongelige Opfostringshus. København. 1903, s. 269.
- 20) Bruun var iflg. Erslews forfatterleksikon selv sanglærer ved Normalskolen for Indbyrdes Undervisning fra 1823.
- 21) På omslaget af Bruuns "Anviisning til at bruge Taltegn istedetfor Noder" (København, 1823) er under pkt. 11 bl.a. anført om Bramsen: ". . . i de sidste 16 Aar har han hverken brugt Instrument eller Stemmegaffel".
- 22) Dateret d. 28.1.1828. Ansøgningen findes blandt de indkomne breve til Det Pædagogiske Selskab og er tillige nedskrevet i sangkomiteens forhandlingsprotokol.
- 23) Ostenfeld, Kirsten. bl. 102.
- 24) ibid. bl. 103.
- 25) ibid. bl. 105.
- 26) ibid. bl. 65.
- 27) S.A.E. Hagens musikhistoriske samling, gr. 33. (Det kgl. Bibliotek).
- 28) Ostenfeld, Kirsten. bl. 112.
- 29) Stavemåden "Humlegaard" er øjensynligt en trykfejl for "Hummelgaard".
- 30) Ostenfeld, Kirsten. bl. 112.
- 31) Kyrre, Hans. s. 65.

Litteratur:

- Burr, Cristian.* Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus for 100 Aar siden. Århus, 1919. Aarhus Skolevæsens Historie, 2: 1814-1847.
- Dillner, J.* Melodierna till Svenska Kyrkans Psalmer. Noterade med Ziffror för Skolor och Menigheten. Stockholm, 1830.
- Hallenberg, Aron.* Upplandsprosten som reformerade kyrksången. — Uppland. Årsbok för medlemmarna i Upplands Fornminneförening. Uppsala. 14. årg. 1953, s. 117-122.
- Johansson, Levi.* Prosten Johannes Dillner i Östervåla och hans psalmodikon. — Fataburen. Nordiska Museets och Skansens Aarbok. Stockholm. 39. årg. 1944, s. 19-36.
- Larsen, Joakim.* Hvorledes Skoleloven af 1814 blev til. København, 1914. — Særtryk af: Den danske Folkeskole gennem hundrede Aar.
- Lindeman, J.A.* Choral-Melodier for Psalmodicon til de i Kingos, Guldbergs og den evangelisk-christelige Psalmebog forekommende Psalmer . . . tilligemed en Veiledning til Brugen af Psalmodicon. Christiania, 1841.
- Moberg, Carl Allan.* Kyrkomusikens historia. Stockholm, 1932. Skriftserien Svenskt gudstjenstliv, 4.
- Norlind, Tobias.* Är psalmodikonet en svensk uppfinning?. — Allmän musiktidning. Stockholm. 1. årg. 1928, s. 58-59.
- Norlind, Tobias.* Systematik der Saiteninstrumente. 1: Geschichte der Zither. Stockholm, 1936.
- Vertkov, K. et al.* Atlas muzykal'nich instrumentov narodov SSSR/: Atlas over USSR's folkeinstrumenter:/. Moskva, 1963.
- Walén, Stig.* Die schwedische Hummel. Eine instrumentenkundliche Untersuchung. Stockholm, 1953. Nordiska Museets handlinger, 43.

Fortegnelse over danske melodibøger i ciffernotation 1822–1840*)

- 1822 *Bramsen, J.A.* Danske og tyske Sange med Melodier i Ziffre; bestemt for Ungdommen af begge Kjøen. Samlet og udgivet af Jens Andreas Bramsen. — Kjøbenhavn: Opmuntrings-Selskabet (til Bedste for Sct. Petri Pige-Friskole).
- *Bruun, J.W.* Skole-Psalmer 1. Hefter, 16 Melodier i Ziffre af J.W. Bruun. — Kjøbenhavn.
  - Børneudgave. — København.
- 1823 *Bruun, J.W.* Anviisning til at bruge Taltegn istedetfor Noder. — Kjøbenhavn: i Commission i den Wahlske Boglade.
- *Bruun, J.W.* Fjorten Choraler udsatte i Ziffre for to Sopraner af J.W. Bruun. Melodierne efter Zincks Choralbog. Anden Stemme er sat af A.D. Heger. Texterne ere Vers af den evangelisk-christelige Psalmebog til hver Ugedags Morgen og Aften. — Kjøbenhavn: C.C. Lose.
- 1824 *Bramsen, J.A.* Lieder für das frühere und reifere Alter mit Melodien in Ziffern. 1. Sammlung. — Kopenhagen.
- *Bruun, J.W.* Skole-Psalmer 1. Hefte. 19 Melodier i Ziffre, af J.W. Bruun, efter Zincks Choralbog, med Vers af den evangelisk-christelige Psalmebog til Livets og Kirkens Fester. — Kjøbenhavn: i Commission i den Wahlske Boglade.
- 1825 *Bruun, J.W.* Chormelodier til den evangelisk-christelige Psalmebog. En Zifferoversættelse af H.O.C. Zincks for alle danske Kirker befalede, Choralbog af 1801. Udgivet, med underlagte Vers af Psalmebogen ved J.W. Bruun. — Kjøbenhavn: Udgiverens Forlag: i Commission hos Popp.
- III, 2den. Trestemmige 2den Stemme. Udsat i Noder til alle 130 Kirkemelodierne i H.O.C. Zincks, for alle danske Kirker befalede Choralbog til den evangelisk-christelige Psalmebog af R. Andersen. Oversat i Ziffre af J.W. Bruun. — Kjøbenhavn: Udgiverens Forlag: i Commission hos Popp.
  - III, 3die. Trestemmige 3die Stemme. Udsat i Noder til alle 130 Kirkemelodierne i H.O.C. Zincks, for alle danske Kirker befalede, Choralbog til den evangelisk-christelige Psalmebog af R. Andersen. Oversat i Ziffre af J.W. Bruun. — Kjøbenhavn: Udgiverens Forlag: i Commission hos Popp.
- 1826 *Bramsen, J.A.* Sange for Ungdommen af begge Kjøen, med Melodier i Ziffersyngtegn. Samlet og udgivet af Jens Andreas Bramsen. Første Samling. — Kjøbenhavn: Opmuntrings-Selskabet til Bedste for Sct. Petri Pige-Friskole.
- *Bruun, J.W.* Mosaik Melodibog, 1ste Hefte, indeholdende 7 Choraler af C.F.E. Weyse, 2 Choraler af Kuhlau og 2 Choraler af A.D. Heger til C.J. Boye's metriske Oversættelse af 11 Davidske Psalmer, tillige med de fremmede Compositioner til Jigdøl og Adon-Olam, indrettede af A.D. Heger, til Brug ved den mosaiske Ungdoms Confirmation i Kjøbenhavn. Udgivet i Ziffre af J.W. Bruun. — Kjøbenhavn.

*) udarbejdet på grundlag af Bibliotheca Danica; melodibøgerne er så vidt muligt blevet primærregistreret.

- 1827 *Bruun, J.W.* Melodibog til de 56 Psalmer i den allernaadigst autoriserede Andagtsbog for Kongens Søfolk. Oversat i Ziffre efter de i Holmens Kirke brugelige Choralbøger af J.W. Bruun. — Kjøbenhavn: Det kongelige Admiralitets Collegium.
- 1828 *Bramsen, J.A.* Choräle und Chöre zum Gebrauche bei Schulfeyerlichkeiten, in Musik gesetzt von August Daniel Heger. Gesammelt, in Zifferntonzeichen übertragen und herausgegeben von Jens Andreas Bramsen. — Kopenhagen: die Ermunterungs-Gesellschaft (zum Besten der Sct. Petri Mädchen-Freischule und Obm.).
- *Bramsen, J.A.* Chormelodierne til den evangelisk-kristelige Psalmebog. Til Brug for Kjøbstad- og Landsbyskoler overførte i Ziffersyngetegn, efter H.O.C. Zincks Choralbog, af Jens Andreas Bramsen. — Kjøbenhavn: Opmuntrings-Selskabet, til Bedste for Sct. Petri Pige-Friskole.
- 1829 *Bramsen, J.A.* Ni og fyrretyve af de meest brugte Choral-Melodier, efter H.O.C. Zincks Choralbog, med Texter af den evangelisk-kristelige Psalmebog. Tostemmig satte af A.D. Heger. Overførte i Ziffersyngetegn af Jens Andreas Bramsen. — Kjøbenhavn: Opmuntrings-Selskabet, til Bedste for Sct. Petri Friskole.
- 1830? *Bramsen, J.A.* Otte Skole-Psalmer med Chormelodier, overførte i Ziffersyngetegn af Jens Andreas Bramsen. — Kjøbenhavn.
- 1832 *Bramsen, J.A.* Flerstemmige Skole-Sange overførte i Ziffersyngetegn af Jens Andr. Bramsen. — København.
- 1836 *Gumpert, E.J.* Sopran-Stemmer til de Chor, der om Sabbathen og Festedagene af-synges i den mosaiske Synagoge i Kjøbenhavn. Overførte i Ziffersyngetegn af E. J. Gumpert. — Kjøbenhavn.
- 1837 *Borchorst, C.J.* Femogtyve tostemmige Chormelodier efter Zincks Choralbog til de 56 Psalmer i den allernaadigst autoriserede Andagtsbog for Kongens Søfolk, samt 4 Nationalsange for 3 stemmer. Udsatte i Ziffre til Brug ved Underviisningen i Søetatens Drengeskole af C.J. Borchorst. — København.
- ? *Gumpert, E.J.* Samling af religiøse Sange indeholdende 9 Choraler af Weyse og Kuhlau til Boyes metriske Oversættelse af Davids Psalmer, samt tvende fremmede Compositioner til Jigdal og Adon-Olam. Overførte i Ziffersyngetegn af E.J. Gumpert. — Kjøbenhavn.

Resumé:

Das Psalmodikon, ein nordischer Streichzither-Typus, ist im Baltikum, Norwegen und besonders in Schweden verbreitet gewesen. Dieses Instrument hatte seine Glanzzeit in den Jahren 1840–1860, erfüllte seine Mission als Haus- und Andachtsinstrument und wurde ausgiebig beim Gesangsunterricht in den Schulen benutzt. In seiner einfachen Gestalt besteht das Psalmodikon aus einem rechteckigen Kasten mit einem gradierten Griffbrett unter der Saite, die über die Mitte des Korpus' läuft. Die Skala ist kromatisch; um dem Laien das Spiel zu erleichtern, ist sie auf dem Griffbrett bzw. der Decke mit Ziffern versehen und dementsprechend ist das dazu benutzte Notenmaterial in Ziffern angegeben.

Laut traditionell angenommener Theorie über die Entstehung des Psalmodikons soll dieses Instrument im Jahre 1829 von dem schwedischen Pfarrer Johannes Dillner erfunden worden sein. Der Norweger Leif Løchen hat dies aber aufgrund seiner diesbezüglichen Nachforschungen um ca. 1960 widerlegen können, da er den Werdegang des Psalmodikons bis nach Dänemark um 1823 verfolgen konnte, und er vertritt die Meinung, dass es innerhalb der Kopenhagener Pädagogischen Gesellschaft entstanden sei.

Die Entdeckungen Leif Løchen's sind jetzt bestätigt und weiter vertieft worden. Das im Jahre 1823 erfundene dänische Psalmodikon verdankt seine Entstehung dem Schullehrer Jens Worm Bruun, der Mitglied des Gesangkomitees der Kopenhagener Pädagogischen Gesellschaft war. Dieses Instrument sollte ihm als Hilfsmittel dienen, den bisher schlechten Zustand des Schulgesanges zu verbessern. Mit dem Ziffergesang zusammen wurde der Versuch unternommen, auf Initiativ und durch die mannigfaltigen Bestrebungen J.W. Bruun's, das Psalmodikon in den Schulen einzuführen.

Es hat zur Einübung Intervallen und Melodien sowie zur Begleitung des Gesanges seine Verwendung gefunden, und die — obgleich wenigen— schriftlichen Zeugen des dänischen Psalmodikons (Psalmodiken dänischen Ursprungs hat man bisher nicht gefunden) berichten darüber, dass man mit diesem Instrument durch mehrstimmige Ausführung der Choräle Zusammenspiel getrieben hat. Ferner spielte das Psalmodikon auch bei den öffentlichen Gesangsübungen J.W. Bruun's eine hervortretende Rolle.

Das Instrument hat jedoch in Dänemark niemals Erfolg gehabt; seine Verbreitung war nur sporadisch und schon nach kurzer Zeit — um 1827 — wurde es beiseite gelegt und abgesehen von einem Versuch des Journalisten Claudius Rosenhoff im Jahre 1849, es wieder aufleben zu lassen, nicht mehr aufgenommen.

Das Psalmodikon hat nur eine bescheidene Rolle in dem Land, in dem es erfunden wurde, gespielt. Die Ursachen dazu können vielschichtig sein: Vor allem sei das Instrument, das eine noch primitivere Form als das schwedische und norwegische Psalmodikon hat, mit technischen Mängeln behaftet gewesen, was das Spiel erheblich erschwerte. Der Erfolg, der diesem Instrument in den beiden übrigen skandinavischen Ländern zuteil wurde, rührt, abgesehen von einem technisch besseren Instrument, wahrscheinlich daher, dass man es im grossen Umfang, hier besonders in Schweden, als Haus- und Andachtsinstrument verwendet hat, ein Zweck, dem es in Dänemark nicht gedient habe.

Die grösste Bedeutung hat das dänische Psalmodikon deswegen ausserhalb seines Heimatlandes gehabt, weil es zweifellos das Stamminstrument sowohl des norwegischen als auch des schwedischen Psalmodikons ist.